

**ZEYNƏB ƏSGƏROVA,
ŞƏFƏQ RZAYEVA**

Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi
zeyneb@mail.ru

ANGLO- NORMAN ƏDƏBİYYATI

Xülasə

Anglo-norman ədəbiyyatının ən çiçəklənən dövrü XII əsrin başlanğıcından XIII əsrin birinci yarım ilinə qədər davam edən dövrüdür.

1066-cı ildə norman kralı Vilhelm özünü İngiltərənin kralı elan etdi. Bu dövrdən başlayaraq XIV əsrə kimi İngiltərədə uç dil mövcud idi: fransız dili, latın dili, anglo-sakson dili.

Normanlar fransız dilində danışır, dövlət idarələrində, məhkəmələrdə fransız dili işlənirdi. Kilsədə və tədris müəssisələrində latın dili işlənirdi. Elmi əsərlər latın dilində yazılırdı. Geniş kütlə isə anglo-sakson dilində danışır. Bu uç dillilik ədəbiyyatın inkişafında da öz sözünü deyirdi.

XI-XII əsrlərdə də latın dilində yazılmış ədəbi nümunələrə misal olaraq Kenterberi Edmerin yazdığı “Yeni tarix”, “History Novorum”, Malmsberi Vilyamın yazdığı “Historia regum Anglorum” (İngilis krallarının tarixi), Henri Qentinqdunun yazdığı “Historia Anglorum” kitablarını göstərmək olar.

Orta əsrlərdə yazılmış və sonrakı ədəbiyyatın inkişafına müəyyən təsir göstərmiş Monmaut Halfridin “Historia Britonum” əsəridir. Sonralar bu əsərdən Avropanın başqa ölkələrində istifadə edilmiş müxtəlif dastanlar yaradılmışdır.

İlk dəfə olaraq bu əsərdə kral Artur haqqında sehbaz Merlinq, mələk Morqan, kralica Cenevra və digər igid cəngavərlər haqqında məlumat verilir, fransız və ingilis dillərində cəngavərlik poeziyasında özünün mühüm yerini tutur. İlk dəfə olaraq kral sarayı ədalət, xeyir xahlıq və ağıl tərənnüm edən Artur obrazında öz təsvirini tapır.

XI-XIII əsrlərdə fransız dilində də əsərlər yazılmışdı. İngilis ədəbiyyatında əsas yeri fransız dilində olan əsərlər tuturdu, həmin əsərlər qədim fransız dilinin normand dialektində təqdim olunurdu. Fransız dilində ədəbiyyat, Fransadan gətirildiyi kimi İngiltərənin özündə də yaradılırdı. Bunların içərisində fransız xalqının qəhrəmanlıq eposu olan “Roland haqqında nəğmə”, normanların tarixindən bəhs edən Vasin “Brut” və “Ru haqqında Roman” romanları və başqalarını göstərmək olar.

Açar sözlər: cəngavər, kraliça, kral sarayı, əfsanə, abbatlıq

Norman dili İngiltərədə Fateh Vilhelmin adı ilə bağlıdır, onunla birlikdə gəlmişdir. Norman istilasının ardınca norman dili İngiltərənin zadəgan dili olmuşdur. Bütövlükdə XII əsr ərzində anglo-norman dili latın dili ilə paylaşaraq, İngiltərənin ədəbi dilinə çevrilmişdi və bu dil XIV əsrə qədər məhkəmədə işlənirdi. Fransız dilinin böyük nüfuzu XIV əsrin sonlarına kimi davam etdi, “Maniere de Language” əsərinin müəllifi fransız dilini belə vəsf edirdi:

... çox gözəl və çox iltifatlı bir dildir, məktəblərdə tədris edilən latın dilindən sonra dünyada danışmaq üçün ən zadəgan bir dildir. Hər bir kəs, bütün zadəganlar onu digər dillərdən daha çox sevirlər (Allah özü onu mükafat olaraq belə şirin və sevimli etmişdir. Onun bu böyük şirinliyi və gözəlliyinə görə göydəki mələklərin dili ilə müqayisə edilə bilər). Zeydulla Ağayev “İngilis Ədəbiyyatı Antologiyası” səh. 5

Anglo-norman ədəbiyyatının ən çiçəklənən dövrü XII əsrin başlanğıcından XIII əsrin birinci yarım ilinə qədər davam edən dövrüdür.

1066-cı ildə Heystenq çölündə ingilis qoşunları məğlub olduqdan sonra II Harold öldürüldü, norman kralı Vilhelm özünü İngiltərənin kralı elan etdi. Bu dövrdən başlayaraq XIV əsrə kimi İngiltərədə uç dil mövcud idi:

1)fransız dili 2) latın dili 3) anglo-sakson dili

Qalib gəlmiş normanlar fransız dilində danışır, dövlət idarələrində, məhkəmələrdə fransız dili işlənirdi. Kilsədə və tədris müəssisələrində latın dili işlənirdi. Elmi əsərlər latın dilində yazılırdı. Geniş kütlə isə anglo-sakson dilində danışdı. Bu uç dillilik ədəbiyyatın inkişafında da öz sözünü deyirdi.

• XI-XII əsrlərdə də latın dilində yazılmış ədəbi nümunələrə misal olaraq Kenterberi Edmerin yazdığı “Yeni tarix”, “History Novorum”, Malmşberi Vilyamın yazdığı “Historia regum Anglorum” (İngilis krallarının tarixi), Henri Qentinqdunun yazdığı “Historia Anglorum” kitablarını göstərmək olar. Mühazirə materialları (İsmixan Rəhimov)

Orta əsrlərdə yazılmış və sonrakı ədəbiyyatın inkişafına müəyyən təsir göstərmiş Monmaut Halfridin “Historia Britonum” əsəridir. Sonralar bu əsərdən Avropanın başqa ölkələrində istifadə edilmiş müxtəlif dastanlar yaradılmışdır.

İlk dəfə olaraq bu əsərdə kral Artur haqqında sehrbaz Merling, mələk Morqan, kralica Cenevra və digər igid cəngavərlər haqqında məlumat verilir, fransız və ingilis dillərində cəngavərlik poeziyasında özünün mühüm yerini tutur. İlk dəfə olaraq kral sarayı ədalət, xeyir xahlıq və ağıl tərənnüm edən Artur obrazında öz təsvirini tapır.

XI-XIII əsrlərdə fransız dilində də əsərlər yazılmışdı. İngilis ədəbiyyatında əsas yeri fransız dilində olan əsərlər tuturdu, həmin əsərlər qədim fransız dilinin normand dialektində təqdim olunurdu. Fransız dilində ədəbiyyat, Fransadan gətirildiyi kimi İngiltərənin özündə də yaradılırdı. Bunların içərisində fransız xalqının qəhrəmanlıq eposu olan “Roland haqqında nəğmə”, normanların tarixindən bəhs edən Vasin “Brut” və “Ru haqqında Roman” romanları və başqalarını göstərmək olar.

XII əsr İngiltərədə fransız ədəbiyyatının çiçəklənmə dövrünü Vas, Benua de Sent-Mor, Robert de Borron, Fransız Mariya kimi yazıçılar təqdim etmişlər.

Bu dövrdə yaranan fransız dilli ədəbiyyatın ən gözəl nümunəsi “Kral Artur və dəyirmi masanın cəngavərləri” adlı dastandır. Kelt mənbələrindən götürülmüş bu süjet müxtəlif variantlarda işlənmiş və bunun müxtəlif qolları yaranmışdır sonuncu dastan Tomas Malori tərəfindən toplanmış, sistem halına salınmış “Arturun ölümü”dastanıdır.

Əfsanəyə görə kral Yuter öz qraflarını evinə dəvət edir.Kralın gözü Kornvol qrafının arvadına düşür. Sehrbaz Merlinin vasitəsilə kralın üzü Kornvol qrafının üzünə oxşayır. Öz ərinə kraldan seçməyən qadın, əri müharibədə olan zaman kralı öz əri kimi qəbul edir. Qraf müharibədə öldükdən sonra Yuter Cenevra ilə evlənir. Onların qanuni övladı Artur dünyaya gəlir.Merlin Arturu başqalarına tərbiyə üçün verir. Kral Yuter öldükdən sonra adətə görə, ölkənin kralı o adam ola bilərdi ki, o qayaya çırpılmış qılıncı oradan çıxarda bilsin. Arxiyepiskopun və bütün əyanların qarşısında Artur bu qılıncı qopara bilir. Onu ölkənin kralı elan edirlər, böyük bir masa ətrafında yüz cəngavər otura bilərdi və ona əlli cəngavər verirlər. Masanın ətrafında əlli yer boş idi. İgidliyindən, cəsarətliyindən, öz eşqinə sadıq olan və sözünü doğruldan cəngavərlər Arturun və başqa cəngavərlərin razılığından sonra bu masa arxasında otura bilərdilər. Buradan da hər cəngavər haqqında yeni bir dastan söylənir. Dastana görə Artur Romada vuruşduğu zaman Mordred sarayı öz əlinə alır, özünü kral elan edir. Bunu eşidən Artur geri qayıdır, Mordredi öldürür və özüdə yaralanır. Sehrbaz göl bacıları Arturu yaralı-yaralı aparırlar, qılıncını isə gölə atırlar. Ondan sonra yaranan dastanların çoxunda həmişə Arturun qayıdacağını və İngiltərəni xilas edəcəyini söyləyirlər.

Artur dastanları içərisində ən maraqlısı “ Ser Qeveyn ” və “Yaşıl Cəngavər” dastanıdır.

Bu dastanda ilk dəfə olaraq insani hisslər, ölümdən qorxmaq, öz sözündə bütöv olmaq, məşuqəsinə qarşı sadıq qalmaq kimi hisslər təsvir olunur. Çernişevski deyirdi ki, dünya ədəbiyyatında ilk dəfə qadına yüksək qiymət verən, qadın ləyaqətini canından keçməyə hazır olan cəngavərlərin təsviri Artur dastanlarında olmuşdur.

XIV əsr – İngiltərənin həyatında böyük dəyişikliklər və sıçrayışlar dövrüdür. Həmin dövrdə ingilis millətinin və dilinin formalaşması prosesi baş verirdi. Ədəbiyyat yaradıcılığı tarixində bu əsr həmin dövrün həyat və mədəniyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirən Lenqlend və Çoser əsri adlandırılır.

Bu dövrdə üç böyük ingilis yazıçısı yaşayıb- yaratmışdır:

Vilyam Lenqlend, Con Gauver, Cefri Çoser.

XIV əsr İngiltərənin həyatında böyük iqtisadi və siyasi dəyişikliklər olmuşdur.

Mühüm üsyanlar, yoluxucu xəstəliklər, məsələn, vəba epidemiyası kimi ağır xəstəliklər, ölkənin simasını dəyişmişdi. İngilis mədəniyyəti yeni bir istiqamətdə inkişaf etməyə başlamışdı.

Bu dövrdə milli ingilis dili yaranır.

Ədəbiyyatda da yeni formalar, yeni ifadə tərzii yaranmışdı. XIII əsrin əvvəlinə nisbətən sonunda ingilis şəhərlərinin sayı üç dəfə artmışdı. Kəndlilərin ağır vəziyyəti, müflisləşməsi nəticəsində bir neçə üsyanlar olmuşdu. İngilis yununun dünya bazarında dəyəri artdıqca ingilis kəndlilərinin torpaqları əllərindən alınır, otlaqlara çevrilirdi. Kəndlilər şəhərə doğru gedirdilər. Bu zaman baş verən üsyanların ən böyüyü 1385-ci ildə London yaxınlığında olan üsyan idi. Üsyanın başçısı Uot Tayler idi. Üsyana ideoloji rəhbərlik edən isə keşiş Con Boll idi. Con Boll bazar meydanlarında xalq içərisində çıxış edərək, əhalini üsyana çağırırdı. Kilsənin göstərişinə tabe olmadığı üçün onu həbs etmişdilər. Kəndlilər onu zindandan azad edir, özlərinə başçı təyin edirlər. Con Boll ortaya belə bir şüar atmışdı: “When Adam delved and Eve spent who was the gentleman” (Adəm yer şumlayanda, Həvva yun darayanda bəs ağa kim idi).

Üsyan başlayanda üsyanın başçıları xaincəsinə öldürüldü. Belə bir ictimai-siyasi şəraitdə xalqın narazılığını təsvir edən əsərlər yarandı. İngilis ədəbiyyatı dünyanın bədii söz xəzinəsinə ən zəngin töhfələr vermiş ədəbiyyatlardan biridir. Məkan etibarilə İngiltərəyə yaxın və uzaq olan bütün xalqlar Böyük Britaniya adalarında yaşayanların tarixi, adət və ənənəsi, xarakterik xüsusiyyətləri, ailə və cəmiyyəti və s. haqqında ilkin tanışlığa məhz bədii ədəbiyyat vasitəsilə nail olmuşlar. Məlum olduğu kimi, bu gün dünyanın ən aparıcı dili statusunu qazanmış ingilis dilinin cəmi altı əsrlik tarixi vardır – XIV əsrdə Böyük Britaniyada rəsmi dövlət dili kimi fransız, elm, din və təhsil dili kimi latın dili işlənir, sayı yüzdən artıq olan yerli tayfalar isə öz dialektlərində danışır dılar. Yalnız həmin əsrin ən böyük söz sərkərdəsi olan Cefri Çoserin italyan və fransız dillərindən London dialektinə tərcümələr etməsi (paytaxtın dialekti daha populyar olduğundan hamı tərəfindən başa düşülürdü), bir qədər sonra isə öz əsərlərini həmin dialektə qələmə alması tədricən bu dialektin müstəqil dövlət dilinə çevrilməsi ilə nəticələndi. XVII əsrin axırlarında yaşamış məşhur ingilis tənqidçisi və şairi Con Drayden nahaq yerə deməmişdir ki, “Cefri Çoser ingilis dilinin banisidir”. İngilis poeziyasında realizmin banisi olan Cefri Çoser həm də dünya şerinin ənənələrini Dumanlı Albiona gətirən ilk şair olmuşdur. Çoserə qədər Böyük Britaniyada yaradılan poetik əsərlərdə ritm yalnız alliterasiya (bizim yarıltmaclarda olduğu kimi, sətirdə vurğulu bir səsin ritmik təkrarı) vasitəsilə əmələ gətirilirdi. Uilyam Şekspir, Con Qouer, Cefri Çoser, Uilyam Lenqlend və s. adı çəkilməmiş onlarca, yüzlərcə düha məhz son altı əsrin nümayəndələridir; başqa sözlə desək, ingilis ədəbiyyatı Avropa qitəsində ən gənc ədəbiyyatdır.

Düzdür, XIV əsrdən qabaq Böyük Britaniyada “Orta əsrlər ədəbiyyatı” adlandırılan ədəbiyyat da (eramızın V-XIII əsrləri) mövcud olmuşdur, lakin o ədəbiyyat tarixə “Anqlo-Sakson” və “Anqlo-Norman” ədəbiyyatı kimi daxil olmuşdur. Həmin dövr adalarda yaşayan xalqların və tayfaların (şotland, irland, kelt, saks, anql və s. şifahi ədəbiyyat nümunələrinin

yanması ilə xarakterizə olunur. Qeyd etdiyimiz kimi, ingilis ədəbiyyatı Avropada ən gənc ədəbiyyatdır, lakin müasir dünyamızın ən aparıcı ədəbiyyatlarından birinə çevrilmişdir. Görəsən, az müddətdə qazanılmış bu keyfiyyət göstəricisi haradan qaynaqlanır? Birincisi, ingilis ədibləri tərəddüd etmədən dünya ədəbiyyatının, qədim latın, yunan və Roma söz xəzinələrinin məşhur mənbələrindən bəhrələnməyə başlamışlar. Yəni, bir sıra qələm sahibi mövzu axtarmaq üçün vaxt itirməmiş, hazır mövzulara bu və ya digər cür müdaxilə edərək öz əsərlərini yaratmışdır. Məsələn, Cefri Çoser öz şah əsəri olan “Kentiberi nağılları”nı XIV əsrin məşhur italyan yazıçısı, Ciovanni Bokkaççionun “Dekameron” əsərinin birbaşa təsiri altında qələmə almışdır (əvvəlcə Çoser həmin əsəri London dialektinə tərcümə etmişdi).

Uilyam Lenqlend (təxminən 1332-1386) Uilyam Lenqlendin həyatı haqqında çox az məlumat var. Onun Qərbi Midlenddə, Malvern Hills regionunda anadan olduğu güman edilir. Ədəbiyyat tarixində Lenqlend özünün “The Vision of piers the Plowman”(Pyotrun rəyası) alleqorik poeması ilə məşhurdur. Bu əsər dövrün ictimai - siyasi hadisələrini, xalqın ağır vəziyyətini, xoş güzərana ümidini və inamını təsvir edir. Buna görə də bu poema tezliklə xalq arasında yayıla bildi. Lenqlend haqqında çox az məlumat var. O, kəndli ailəsindən çıxmış, kilsədə təhsil almış, maddi ehtiyac içərisində yaşamış, heç zaman başqalarına boyun əyməmişdir. Özü demişkən, o, aşağı enmək üçün həddindən artıq uca idi.

Lenqlendin poeması orta əsrlərdə yayılmış “Rəya” üslubunda yazılmışdır. Həqiqət yuxu kimi təsvir olunur. İsti may aylarının birində yuxuya getmiş şairin gözü qarşısında böyük bir meydan canlanır. Burada cəmiyyətin bütün üzvləri iştirak edirlər. Şərqdə bir qala görünür, bu Xeyirin yaşadığı yerdir. Qərbdə dərin bir dərədə zindan var. Bu Şərrin yaşadığı yerdir.

Poema alleqorik tərzdə yazılmışdır. Əsərin iştirakçıları konkret əşyalar deyil, mücərrəd anlayışlardır: həqiqət, yalan, hiylə, və s. Böyük meydanda olan adamlar həqiqət axtarırlar. Bunun yerini kimsə bilmir. Birdən hamının gözüne əkinçi Pyotr sataşır. O, həqiqətin harada olduğunu bilir. Lakin o, çöldə işlədiyi üçün bunlara cavab vermir. Cəmiyyətin bütün həqiqətlərini təmsil edən adamlar Pyotla birgə çöldə işləyirlər. İşin sonunda Pyotr deyir ki, həqiqət əməkdədir. İlk dəfə olaraq dünya ədəbiyyatında ümumi əmək məsələsini irəliyə atan Lenqlend olmuşdur. Lenqlendin poeması kompozisiya baxımından və bədii cəhətdən Çoserin əsərlərindən aşağı səviyyədədir. Con Qauer (1330-1408) https://en.wikipedia.org/wiki/John_Gower.

Ədəbiyyat:

1. Q.V. Anikin; N.P. Mixalskaya, История Английской Литературы, Москва, «Высшая школа» 1985
2. Zeydulla Ağayev “İngilis Ədəbiyyatı Antologiyası”
3. https://en.wikipedia.org/wiki/John_Gower.
4. Mühazirə materialları (İsmixan Rəhimov)
5. Q.V.Anikin, N.P. Mixalskaya “İngilis ədəbiyyat tarixi”, Moskva 1995, təkrar nəşr 2005

Z.Askerova,
Sh. Rzayeva

“Anglo – Norman literature” Summery

This article deals with the Anglo-Norman literature. It existed three languages at that time. The Norman language came over to England with William the Conqueror. Following the Norman conquest, the Norman language became the language of England's nobility. During the

whole of the XII century the Anglo-Norman language shared with Latin the distinction of being the literary language of England, and it was in use at the court until the XIV century.

The author of the “Maniere de language” calls French:

... the most beautiful and gracious language, and the most noble one in the world to speak, after the latin of our schooldays.

Writers, poets wrote their works in these languages. The literature was connected with the three names in England in those days: Lanqland, Gower, Chaucer.

Chaucer is known as the Father of English literature. He is best known today for The Canterbury Tales.

Key words: knight, queen, king palace, legend, abbot

З.Аскеровой, Ш. Рзаевой

«Англо – норманнская литература»

Резюме

В статье описывается англо – норманнская литература XI –XIII веков. В те времена население говорило на трёх языках. Писатели той эпохи писали свои произведения на французском, латинском и англосаксонском языках.

Официальным языком в стране был французский. На нём говорила правящая верхушка; он употреблялся в парламенте, суде, школах, на нём говорили те слои населения, которые переселились из Франции. Коренное население говорило на англосаксонском языке, претерпевшем после нормандского завоевания значительные изменения. В церковных кругах пользовались латынью. Трёхязычие сказалось на развитии литературы. Возникали литературные произведения на латинском, французском и англосаксонском языках. На латинском языке писались научные труды, исторические хроники, антицерковные сатиры. Литература на французском языке была представлена рыцарской поэзией. XIV век- период больших изменений и сдвигов в жизни Англии. В это время происходит процесс формирования английской нации и её языка. В истории литературы – это век Ленгленда, Гауэра и Чосера, творчество которых отразило наиболее характерные черты жизни и культуры того времени. Ленгленд всецело связан с культурой средневековья; Чосер- последний поэт средних веков и предвестник эпохи Возрождения в Англии. Эта эпоха связывается с именами таких крупных писателей, как Ленгленд, Гауэр, Чосер. Ввиду того, что в этих произведениях описываются быт и нравы той эпохи, они и сейчас читаются с большим интересом.

К таким произведениям относится книга Чосера «Кентерберийские рассказы».

Ключевые слова: рыцарь, королева, королевский дворец, легенда, аббатство

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.08.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Məmmədova Münəvvər tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.